

LA FESTA O MISTERI D'ELX: D'UNA CELEBRACIÓ POPULAR A UN ESPECTACLE TURÍSTIC¹

I. INTRODUCCIÓ

L'interés per la *Festa o Misteri d'Elx* no es pot reduir només a la lectura atenta de les diverses investigacions i dels documents publicats per tots aquells estudiosos que han tractat aquest drama assumpcionista tardomedieval o a la recerca personal sobre un aspecte concret. El seu estudi ha de ser també l'excusa per poder reflexionar de forma més pregonada i atenta sobre una celebració que, com a tal, afecta la vida en comunitat dels il·licitans. Aquesta reflexió ens ha d'ajudar a entendre les relacions entre la *Festa* i el poble d'Elx en l'actualitat, tema que normalment ha estat tractat marginalment, quan no bandejat, pels investigadors, que han dedicat els seus esforços a estudiar altres elements d'aquesta representació (com l'escena, la música, la llengua o la història), d'altra banda, no menys importants.²

La reflexió hauria de ser el punt de partida de qualsevol estudi sobre la *Festa* perquè ens ajuda a delimitar millor els perfils d'un fet cultural i històric tan complex com aquest. Per la nostra banda, han estat diversos els textos en què hem elaborat aquesta reflexió (CÀMARA: 2001 i 2004), que podríem denominar social. L'objectiu final sempre ha estat l'intent de comprendre el funcionament d'aquesta celebració popular que, en l'actualitat, s'enfronta als problemes sorgits de la mateixa societat contemporània, que afecten el seu sentit tradicional i històric. En aquest article estudiarem com aquesta situació ha transformat la forma de valorar la *Festa* entre els il·licitans i entre les persones que des de fora s'hi han apropiat.

II. LA CONSIDERACIÓ DE LA FESTA A TRAVÉS DEL TEMPS

L'excepcionalitat de la *Festa o Misteri d'Elx* es deu al fet que ens trobem davant de l'únic drama religiós medieval que ha perviscut fins a l'actualitat de forma ininterrompuda. Aquesta situació única, tantes vegades pregonada, amaga un perill com és la conversió de la *Festa* en un espectacle de masses, interessades per descobrir

¹ Agraïm al Dr. Gaspar Jaén i Urban les seues encertades valoracions sobre aquest text.

² Malgrat tot, alguns autors han dedicat treballs a aquest tema: Joan CASTAÑO (1998 i 2001), Gaspar JAÉN (2001 i 24-05-2001) i Francesc MASSIP (1988 i 2001).

aquest fragment de passat viu. Açò explica perfectament, doncs, l'interés per acostar-se a Elx per veure aquesta representació assumpcionista, ja que permet apropar-nos d'una manera força fidedigna a una dramaturgia que en l'actualitat només podem conèixer mitjançant l'estudi de vells documents històrics —tant literaris com musicals— o a través de les pervivències populars que encara resten en diversos indrets, com ara la processó del Corpus de València o la Dansa de la Mort de Verges.

L'arribada de visitants per tal de presenciar la *Festa* no és una conseqüència, com es podria arribar a pensar, del desenvolupament turístic iniciat en els anys 60 del segle XX a l'estat espanyol. Des dels orígens de la representació aquest fet era normal, no gensmenys s'han documentat alguns exemples curiosos que confirmen la presència de forasters els dies de la *Festa*. D'aquesta manera, podem indicar dos successos miraculosos protagonitzats per persones d'altres indrets. Gaspar Soler Chacon, en la còpia de la consuetada realitzada l'any 1625, explica un d'aquests incidents, protagonitzat per dos forasters.

Conta's per cossa molt certa y averiguada veritat que anys passats vingueren, entre altres, dos forasters a la festa de Nostra Senyora y, sent la u d'ells més devot, procurà aver una fulla de la palma de Nostra Senyora, y se la va posar entre lo forro del gipó que portava ab si. Succehí qu'estan en lo camý que anaven a sa terra es va moure tan gran tempestat de trons y rellams que atemorisava a tots, fonch voluntat divina que caygués un llam sobre u dels dos, y el que tenia la palma quedàs lliure y a l'altre el matà [...]. (IBARRA: 1933, 22)

L'altre miracle tingué lloc el 1727 i el coneixem a través d'un romanç escrit per Claudià Felip Perpinyà el mateix any (CASTAÑO: 2002b, 326-330). En aquesta ocasió, un espectador d'Ibi caigué des d'una cornisa de l'església de Santa Maria sobre altres dos, un de Cantavella i l'altre de Sant Joan d'Alacant, però, malgrat el terrible accident, cap dels tres estigué ferit de gravetat i es recuperaren en pocs dies, per a sorpresa de les persones que tenien cura d'ells a l'hospital de la vila.

Deixant a banda la quantitat de realitat, de creença i de devoció popular que es barregen per a convertir un fet extraordinari en una intervenció divina, en un miracle, dins de la memòria col·lectiva, aquests successos ens mostren l'arribada a Elx de gents d'altres poblacions per veure i viure la *Festa*. Però si aquests relats no són suficients, podem esmentar un document de 1871 que formava part de l'expedient amb què

l'Ajuntament elxà intentava impedir la confiscació dels béns de la Mare de Déu o Vinclé del doctor Caro³ per part de l'Estat liberal a causa de les desamortitzacions:

en la festividad anual que se consagra en esta ciudad a su patrona, Nuestra Señora de la Asunción, la misma mayoría de vecinos de pueblos limítrofes a ésta y gran parte de la provincia se albergan en dichos días en las referidas fincas, por ser época de verano y en ellas pernoctan, construyendo al efecto tiendas de campaña en las que guisan sus alimentos y hacen todo lo necesario para poder permanecer en esta ciudad los tres días en que se celebran dichas fiestas, pues de otro modo no podría dárseles albergue en la población durante las fiestas dichas, por la escasez de habitaciones para ellos.⁴

Aquestes notícies, i moltes altres, demostren la capacitat de convocatòria que tingué la *Festa d'Elx* en els primers segles d'existència. Però, d'una banda, l'arribada de persones des d'altres poblacions sempre fou escassa i, per tant, la seua incidència en el desenvolupament de la representació, mínima; d'altra, cal diferenciar entre aquests visitants del segle XVII i XVIII i els del XIX i XX. Els motius, els valors, les creences que han empès els «forasters» a acostar-se fins a Elx per veure la *Festa* han anat variant amb el pas del temps. Fins a la primera meitat del XIX, com deixen veure els documents esmentats, el visitant pretenia gaudir i participar de la festa major del poble d'Elx i donar eixida a la seua devoció religiosa.

Ja entre la segona meitat del XIX i començaments del XX, encara que el visitant originari no canvià, començaren a arribar viatgers i intel·lectuals, amb la qual cosa la representació començà a valorar-se d'una altra manera. A més a més, molts d'aquests visitants, juntament amb altres estudiosos que conegueren aquest drama assumpcionista de forma indirecta, publicaren textos en què es difonien i s'analitzaven els seus elements més característics. Des d'una perspectiva folclorista, la *Festa* era concebuda com una celebració comunitària i popular, però era un fet que anava molt més enllà d'aquesta visió. Aparegué entre tots aquests «intel·ligents», com els anomenava l'erudit Pere Ibarra, una apreciació que destacava l'excepcionalitat teatral, musical i artística de la representació. Aparegué, en definitiva, la valoració estètica de la *Festa*. La restauració dels seus elements, defensada, entre altres, per l'escriptor

³ Nicolau Caro (Elx, finals del segle XVI-1666) establí en el seu testament un vincle indissoluble dels seus béns, entre els quals hi havia alguns horts, que per diverses vicissituds acabà en mans de la imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció venerada a l'església de Santa Maria d'Elx (CASTAÑO: 2002d).

⁴ AHME, Capítol del 12 d'abril de 1883 (*apud* CASTAÑO: 2001, 24).

Teodor Llorente o el musicòleg Felip Pedrell, es veié com l'única alternativa que permetria retornar-li l'esplendor perdut pel pas dels segles i, d'aquesta manera, podria ser valorada merescudament com la gran obra que era.

La restauració escènica i musical, encapçalada per Pere Ibarra i Óscar Esplà, finalment fou possible l'any 1924 (CASTAÑO: 1993). Les tasques que portà endavant la Junta Protectora de la *Festa*, creada amb aquest fi, aconseguiren polir i restaurar la partitura i part de l'acció dramàtica (actuacions que continuaren en els anys 50), però, com s'ha demostrat posteriorment, posaren els fonaments per a una nova concepció de la *Festa d'Elx*, que s'estendria entre els il·licitans. Aquesta concepció té com a principal referència l'assaig general del dia 13 d'agost, que Esplà instaurà aquell any i que a partir d'aquell moment s'aprofità perquè els estudiosos i els turistes pogueren veure i oir la representació amb totes les comoditats possibles (ni sorolls ni aglomeració de persones), que no trobaven en els tradicionals dies 14 i 15.

Però, com en tota neteja d'elements delicats, l'excessiu mirament acabà amb possibles característiques pròpies que en aqueix moment foren considerades incorrectes, desviacions causades pel pas del temps i per la manca de cura. Com a exemple, podem dir que l'ús de cartons amb els papers de cada personatge, eliminats amb la reforma, està documentat en el teatre medieval. Sense anar més lluny, l'única resta que conservem del text del drama assumpcionista de la Seu de València és el paper de la Maria, que conté només els versos que aquest personatge havia de cantar. Joan Castaño, que ha estudiat les reformes de la representació al llarg del segle XX, diu que les actuacions portades a terme el 1924 «feren que la *Festa* començara a perdre part del seu esperit de cerimònia litúrgica i prenguera força una visió més teatral i espectacular de l'obra» (CASTAÑO: 2002a, 129). Però és quan parla de les reformes dels anys 50 que posa el dit sobre la nafra:

Les impressions dels visitants destacats convidats a la *Festa*, els suggeriments d'alguns membres del Patronat Nacional del Misteri i les intervencions d'alguns estudiosos fetes en aquests anys de la postguerra —que tot i que ben intencionades, no sempre estaven ben documentades—, incidien generalment en *perfeccionar* l'escenificació, és a dir, en fer una representació més assajada, menys improvisada, millor *ensablada*, però que cercava els seus models en el teatre contemporani o, fins i tot, en el cinema [...]. (CASTAÑO: 2002a, 130-131)

Després de la Guerra Civil i al llarg de la dictadura franquista, amb iniciatives reformistes basades en aquestes actituds, la *Festa d'Elx* esdevenia cada vegada més *Misteri d'Elx* entre els il·licitans.⁵ A aquest fet cal afegir la major presència, intervenció i influència en l'opinió local dels intel·lectuals forans, la major part dels quals pertanyia a l'elit cultural i política del règim. Si, per una banda, aquests intel·lectuals, amb Eugeni d'Ors al capdavant, ajudaren activament a la «restauració» i a la represa de la representació en la postguerra, per altra, la seua actuació suposà el pas definitiu cap a una *Festa* menys compromesa amb la tradició i més resolta a agradar el visitant forà.⁶ Visitant que arribava en busca de l'experiència cultural «folclòrica», que s'adheria força bé als postulats del franquisme. A açò s'afegeix una imatge idíl·lica i, fins a cert punt, exòtica de la mateixa ciutat d'Elx, amb totes les referències tòpiques del paisatge mediterrani de ressons arabitzants.

La revista *Festa d'Elig* dona bona mostra de les opinions dels intel·lectuals de l'època envers aquest drama assumpcionista (a més de l'esmentat Eugeni d'Ors, Conrado del Campo, Francisco Serrano Anguita, José María Pemán, entre d'altres). Com a exemple, citem un text de Conrado del Campo de 1947, amb un fort contingut ideològic:

¡Folclórico!... Aquí, aquí tenéis la verdadera esencia de lo folclórico, en este sublime «Misterio» ilicitano. En él palpita, por él muestra y exhala su rancio, venerable y evocador perfume el secular e inconfundible sentimiento de la raza bajo la amplitud de su cielo, la firmeza arraigada de su fe cristiana, la variedad y exuberancia de sus modos de expresión musical, en lo religioso y en lo popular, tan profundamente unidos en sus formas iniciales ambas eternas muestras de la tradición [...]. (CAMPO: 1946, s. p.)

Deixant a banda els anys de la postguerra, fou a partir dels anys 60 endavant que podem delimitar de forma més precisa les causes que provocaren en els il·licitans un canvi de concepció respecte a la *Festa*: la transformació dels valors de la societat

⁵ És prou conegut que totes dues denominacions són correctes per a fer referència al drama il·licità, però, com indica Massip (1986, VI-VIII) el primer és el nom tradicional i popular que apareix en tota la documentació històrica i el segon, emprat a partir de començament del segle XX pels visitants que hi arribaren, posa de relleu el caràcter dramàtic i medieval de la representació.

⁶ És interessant destacar que la guerra va interrompre la tendència valenciano-catalana dels intel·lectuals que s'havien apropiat a la *Festa* des de finals del segle XIX (Vidal i Valenciano, Fuentes i Ponte, Chabàs, Pedrell, Llorente, Ruiz de Lihory, etc.). A partir d'aquest moment, i amb un Eugeni D'Ors completament desvinculat del Principat, la influència s'establí des de Madrid.

(cada vegada menys interessada en conservar els elements de celebració i identificació comunitària tradicionals, immersa en una contínua promoció del *desarrollismo*, tant urbanístic com mental), l'arribada del turisme i de la cultura de masses, el desenvolupament dels *mass media* i de l'era de la informació (en què hi ha la necessitat d'omplir i d'omplir titulars), l'aparició de la rendibilitat política i econòmica i, com no, la consciència local de la valoració positiva de la *Festa* entre els intel·lectuals i les personalitats de renom foranes (que genera un sentiment d'orgull xovinista entre els il·licitans). Tots aquests elements han aconseguit que es done relleu a l'excepcionalitat artística i cultural de la representació sobre el seu caràcter festiu i popular, que passa a un segon —o, fins i tot, tercer— lloc (*vid.* VELASCO: 2005, 263).

III. ANÀLISI D'ALGUNES ACTITUDS ACTUALS. TRES EXEMPLES

Les decisions portades a terme i les actituds a partir d'açò que comente entre organitzadors, administracions públiques, mitjans de comunicació i particulars són nombroses. Ací només em referiré a tres exemples simptomàtics en els darrers anys: el canvi de cel i de vestuari, l'assaig general del dia 13 d'agost i la llei de «protecció» de la *Festa*.

III.1 Sobre el cel i el vestuari

Entre l'agost de 1993, amb el disseny i execució d'un nou llenç per al cel, i l'agost de 1994, amb l'estrena d'un nou vestuari, es donà un pas important en la transformació de la *Festa* en una mercaderia turística, amb una escena que cercava la valoració positiva del visitant sobre qualsevol altre element. Avui dia és pràcticament impossible allunyar qualsevol fet cultural de l'aprofitament turístic, i més en les terres de la mediterrània, on viure del sector dels serveis sembla l'única sortida. El problema apareix quan aquest bé, que tant es pretén protegir i salvaguardar per a les generacions futures, és modificat al gust de suposats interessos turístics.

D'aquesta manera, el nou sistema de subjecció de la lona del cel que s'introduí el 1993, allunyat de la tradició anterior, només tenia la finalitat de donar-li aparença de superfície tensada i així «corregir» l'aspecte «combat» i «poc estètic» que havia tingut fins a aqueix moment. El temps i la gravetat han demostrat la ineficàcia de l'invent,

però, malgrat l'evidència, en la substitució per un nou llenç el 2003 s'ha continuat amb aquest sistema.

Del vestuari dissenyat el 1994 en contra dels models que es remuntaven a l'època medieval també s'ha parlat a bastament i no paga la pena repetir-se, llegim el que diu Massip, que ha investigat el vestuari emprat en la dramaturgia medieval:

Ni l'època medieval ni la tradició festiva popular no s'ha plantejat mai un vestuari arqueològic o historicista. Ni se sabia ni els importava com vestien els hebreus en l'època històrica de l'argument del *Misteri* (segle I). Ara s'ha cedit a la influència iconogràfica dels *peplums* cinematogràfics, de les grans produccions de Hollywood que no tenen res a veure amb la *Festa* i que no representen, ni de lluny, cap estètica que es pugui relacionar amb Elx, ni amb la seua cultura i sensibilitat. (MASSIP: 03-03-1995, 10)

En definitiva, tot a major glòria de l'espectador, que, a més a més, innocent, pensa que el que veu en la representació és tradició viva i verídica.

La incorporació progressiva d'elements que s'allunyen de la tradició i que introdueixen nous models està desestabilitzant l'equilibri que existeix entre la *Festa* com a celebració popular i identitària del poble d'Elx i la *Festa* com a espectacle turístic (CÀMARA: 2001, 13-14). Com bé indica Isidoro Moreno:

Esta [la mercantilització], sobre todo en su vertiente de recurso turístico, forma parte de la dinámica de la globalización, por lo que se contrapone a la función identitaria. Si la contraposición se mantiene dentro de ciertos límites, ambas funciones, que responden respectivamente al valor del uso identitario y al valor de cambio en el mercado turístico, pueden coexistir, aunque siempre en equilibrio inestable. Pero si la mercantilización de una fiesta se sobrepone en importancia y consecuencias a su significación identitaria para la sociedad local y sus diversos grupos, estaríamos asistiendo a su conversión en espectáculo, principalmente para foráneos, con una cada vez mayor separación entre actores y espectadores, y a su transformación en simple fuente de recursos, con la consiguiente pérdida, creciente de significados. (MORENO: 1999, 20)

III.2 La centralitat de l'assaig general del dia 13 d'agost

La presa de consciència com a obra artísticocultural de la *Festa d'Elx*, que es produí a partir de la restauració de l'any 1924 —i, fins i tot, abans—, ha afectat directament la conducta i la consideració que els il·licitans en tenen. L'assaig general del dia 13 d'agost, instaurat per primer cop aquell mateix any, dirigit a un públic més «selecte» i «intel·lectual» del que omplia l'església de Santa Maria els dies 14 i 15, ha esdevingut per a l'elit política, econòmica i cultural el dia central de les festes i la cita

obligada per tal de veure i mostrar(-se en) la *Festa*. Aquests grups han funcionat de model per a bona part dels integrants de les classes mitjana-alta i alta de la població, que han acabat imitant la seua conducta (en una mena d'enveja social i de voluntat d'aparentar un estatus amb més prestigi). Pensem que una cosa pareguda li passà a la nostra llengua a partir del segle XVI: amb la castellanització de la cort virregnal a València el català retrocedí enfront del cada vegada més extens castellà, des de les classes més altes a les més baixes.

Diversos són els motius que han fet del dia 13 un substitut dels dies tradicionals de la representació. Normalment s'addueix la circumstància de poder veure la *Festa* i participar en la «Nit de l'Albà», que té lloc aquest mateix dia, en una sola jornada, cosa que permet i facilita portar gent de fora perquè coneguen aquestes dues tradicions. Potser, en un principi, les coses podien haver funcionat així, però cada vegada és més comú que els mateixos il·licitans preferisquen veure la *Festa* en l'assaig del 13 d'agost o, fins i tot, de l'11 o del 12 per la nit. També és possible que la major comoditat (si no comptem la nit sencera de cua per aconseguir una bona entrada)⁷ pugja justificar la preferència d'un assaig a la *Festa* del 14 i 15 d'agost, sense seient assegurat i amb una capacitat d'espectadors menys limitada, però açò no acaba d'explicar el fenomen de forma satisfactòria.

Comptat i debatut, el prestigi de l'assaig general del dia 13 i la preferència de molts il·licitans per aquest cal explicar-lo tenint en compte totes les causes a l'hora, ja que de forma separada tindríem una resposta i una visió incompleta. En primer lloc, sense ser avui dia, al nostre parer, la més important, podríem al·ludir la comoditat de què acabem de parlar. En segon, l'elecció predilecta de les elits per aquesta representació marca un model a seguir en la resta de la societat, com també hem comentat abans. El paper d'aquestes elits (polítics, gent de la cultura, etc.), que destaca gràcies a la publicitat que li donen els mitjans de comunicació, és més important del que pot semblar en un primer moment, ja que criden l'atenció sobre l'assaig del 13 d'agost donant-li una rellevància que objectivament no en té.⁸ A aquestes dues cal

⁷ Aquest fet relaciona els assaigs generals del *Misteri d'Elx* amb altres espectacles de masses, com ara concerts o partits esportius.

⁸ Cal tenir en compte que els assaigs generals del *Misteri d'Elx* no són més que representacions reduïdes en què s'eliminen diverses parts del text i de l'acció dramàtica i que tenen lloc fora del marc festiu que tradicionalment aixopluga la representació original dels dies 14 i 15 d'agost.

afegir una tercera: l'interés per destacar el caràcter artístic-cultural de la *Festa* per damunt del seu caràcter festiu. Arriba un punt que la representació perd el seu sentit com a festa ciutadana i comunitària d'Elx —com a ritu col·lectiu en què es renoven i s'actualitzen els lligams socials— i deixa de ser la celebració que durant segles ha identificat els il·licitans. A causa d'açò, els dies 14 i 15 d'agost, amb tota la càrrega festiva i comunitària, perden interés davant l'assaig general del dia 13 i, per extensió, dels dies 11 i 12.

III.3 Una llei per a la *Festa*

En darrer terme ens referirem a la llei de «protecció» del *Misteri d'Elx*, que se signà per consens entre l'Ajuntament d'Elx, la Generalitat Valenciana, el Bisbat d'Oriola i el Patronat del *Misteri d'Elx*, encara que després de diversos conflictes entre les diverses parts.

No entrarem ara a analitzar la llei, que possiblement no és més que una refundació del Patronat ja existent elaborant uns nous estatuts més actualitzats (els anteriors foren aprovats l'abril de 1951, dins del marc legislatiu franquista, encara que es reformaren parcialment amb la creació de la comunitat autònoma). Una posada al dia que no acaba de convèncer: un sistema elitista d'organització i control de la representació il·licitana, gestionat per les diferents faccions polítiques territorials (ajuntament i conselleria), amb escassa veu dels experts, amb limitat protagonisme de la reflexió i l'acció prudent, i sense cap interés per canalitzar la participació ciutadana d'una forma més activa.

El que ens interessa realment de la llei és el tipus de repercussió pública i social que tingué quan es discutí l'estiu de l'any 2004. Abans d'entrar en l'anàlisi d'aquest «debat públic» (ho pose entre cometes perquè realment no es donaren les condicions reals d'una discussió oberta, com requereix un debat públic, encara que per les seues característiques en apariència podia ser considerat així, com ara veurem) seria interessant remuntar-nos a un fet que a partir de la declaració del *Misteri d'Elx* com a «Patrimoni de la Humanitat» per part de la Unesco ha pres un protagonisme considerable: la publicitat.

Ja fa dècades que la *Festa* forma part dels productes turístics que oferta el municipi a través de les diverses campanyes publicitàries. Però no és exactament

aquesta la publicitat a què ens referim, sinó a aquella que els poders polítics utilitzen per justificar-se davant de la població i per a convèncer la ciutadania d'aquelles coses que semblen convenients. Entre tots els exemples que podem trobar en tanques publicitàries, autobusos, webs, rebuts de l'aigua, etc. un dels més destacats és el lema «Elx, dos patrimonis de la Humanitat». Probablement la finalitat de repetir aquesta frase per tots els racons és crear en l'il·licità la sensació de satisfacció per la pròpia ciutat, pròpia del xovinisme, que no deixa espai per a cap (auto)crítica dins de la imatge ideal que acaba per configurar-se en el cap dels propis ciutadans.⁹ Es pretén d'alguna manera fer creure que es viu en una mena de «paradís». Creada aquesta sensació, el poder polític ja pot justificar-se: qualsevol actuació pública que poguera generar un cert malestar (com pot ser l'enderrocament d'un edifici històric o, més relacionat amb el tema que tractem, el replantejament de la Nit de l'Albà)¹⁰ es fa pel bé d'Elx i per la salvaguarda i protecció dels seus patrimonis de la Humanitat. D'aquesta manera, quan s'apel·la i s'al·ludeix a aquells elements, que s'han convertit, gràcies a la publicitat, en elements d'autocomplaença comunitària, qualsevol mena d'oposició s'esvaeix ràpidament. És com si s'estiguera dient: «Ajudeu-nos a construir el paradís».¹¹

Açò que expliquem té molt a veure amb la llei de protecció del *Misteri d'Elx* perquè és en aquest marc on se susciten els interessos (en bona part legítims, encara que mal enfocats) de l'ajuntament. Un tema com l'organització de la *Festa*, que no ha tingut mai cap interès més enllà del normal en la població, esdevingué de la nit al dia en tema d'«interès públic» local. Tot l'assumpte es plantejà com una ofensa cap al poble il·licità, cosa que atemptava contra l'orgull propi i comunitari, i més si es tractava d'un tema tan important com el *Misteri d'Elx*, «patrimoni de la Humanitat». És interessant que donem un cop d'ull a com succeïren els fets.

⁹ A aquest lema central s'uneixen tot un seguit de lemes secundaris i subsidiaris de la mena de «Elx, ciutat verda» o «Elx, ciutat cultural» que acaben d'arrodonir l'efecte que descrivim.

¹⁰ Des de la declaració de la Unesco la Nit de l'Albà, que té lloc el 13 d'agost, com ja he indicat adés, ha canviat en part el seu format tradicional: en lloc de distribuir els focs d'artifici per tota la ciutat cada vegada es concentra més tot l'espectacle pirotècnic en un cercle reduït al voltant de la basílica de Santa Maria. A més a més, abans de la palmera de la Mare de Déu, amb què s'acaba l'acte, un moment que sempre ha estat de silenci i recolliment expectant, mentre s'apaguen els llums de la ciutat, ara s'aprofita per a posar a través d'una potent megafonia el *Glòria* de la *Festa*. Tot açò amb el fi de donar major espectacularitat a l'acte.

¹¹ El model publicitari està també al darrere de la creació de la marca registrada «Misteri d'Elx» per part del Patronat. Amb la pretensió de conèixer —i controlar— tot el que es fa sobre la representació, la *Festa* ha passat a ser un producte de mercat més.

El dia 22 de juny es filtrava en el periòdic amb més lectors de la ciutat l'avantprojecte de llei que havia elaborat la Conselleria de Cultura i que havia enviat a l'Ajuntament i al Patronat del Misteri d'Elx (JUAN: 22-06-2004). El titular indicava l'«atac» que havia comés la Generalitat en relegar de l'organització de la *Festa* el poble d'Elx, a qui hauria de pertànyer per tradició i història. Però, dins de la notícia s'indicava que

tal y como se refleja a lo largo de todo el texto de esta nueva ley, *se mantiene vivo un «olvido» que ya se hizo patente hace más de 50 con un decreto de Franco sobre la propiedad o titularidad del Misteri*. En este ocasión, al igual que quedaba reflejado en los reglamentos anteriores, según se puede constatar en el anteproyecto, *no se reconoce que el drama sacro-lírico es la fiesta por excelencia de un pueblo, el ilicitano, mucho antes incluso de que fuera reconocido mundialmente por la Unesco*. Y, seguramente, éste era uno de los temas que, colectivos ciudadanos y patronos, incluso, esperaban que quedara reflejado en la ley; *con el agravante de que se obvia, desde el preámbulo hasta las disposiciones finales, la labor del Ayuntamiento ilicitano en torno al Misteri*. (el subratllat és nostre)

D'aquest fragment podem extraure el tres motius constants al llarg de tota la discussió al voltant d'aquesta llei: el paper del franquisme, el paper protector de la Unesco i el paper de l'Ajuntament d'Elx. Tot açò es podria reduir a una lluita agonística entre el bé (el poble d'Elx emparat pel seu ajuntament) i el mal (el franquisme, reproduït en certa manera per la llei elaborada per la Conselleria). Si a açò s'afegeix que el primer estava governat pel PSPV-PSOE i el segon pel PP, ja tenim clar el marc on es mou tota aquesta discussió.

Al dia següent aparegué una informació al mateix periòdic on es recollien les opinions de l'alcalde d'Elx (JUAN: 23-06-2004). Ací ja apareixia el terme bàsic i central que guiaria tota l'oposició contra el text tramés per la Conselleria, el de «propietat» de la *Festa* per part

del pueblo de Elche y del Ayuntamiento como su representante, desde 1609, en el que la *Festa* pasa a depender exclusivamente del Consistorio, hasta 1948, en el que se aprueba un decreto por el cual se le da continuidad a la Junta Restauradora con el Patronato Nacional del Misteri.

A partir d'aquest moment la premsa local esdevingué una plataforma d'opinió sobre el borrador de la llei del *Misteri d'Elx*. A primera vista, repassant els periòdics d'aquella setmana, pot semblar que es creà un debat públic al voltant d'aquesta qüestió en què, encara que hi hagueren certs moviments de defensa per part la Conselleria de

Cultura —que, al nostre parer, no s'esperava una reacció tan contundent—, tota mena d'il·licitans amb certa rellevància ciutadana (social, política o cultural) defensaren els interessos del poble d'Elx en contra d'una suposada intrusió de la Generalitat Valenciana en «afers» estrictament locals.

Però si ens fixem, en pràcticament tots els articles es repeteixen sistemàticament els mateixos motius ja esmentats (al quals podem afegir la presència contínua del mot «robar» o d'altres semblants semànticament) i es destaca insistentment la «propietat» del poble d'Elx respecte a la *Festa*, sempre tenint en compte que «poble d'Elx» i «Ajuntament d'Elx» són termes absolutament commutatius. A més a més, bona part de les opinions vessades provenen de persones relacionades amb l'òrbita en què es mou el govern municipal. Tot açò no permet acceptar l'existència d'un debat públic i obert, més bé estem davant d'una campanya instrumentalitzada i dirigida pels interessos municipals (que no locals).¹²

Ningú posa en dubte la legitimitat que té l'Ajuntament d'Elx per reclamar major presència en l'organització de la *Festa*, però no des dels plantejaments que es posaren sobre la taula el juny del 2004. Potser és convenient que fem una mica d'història.

Com que la Confraria de Nostra Senyora de l'Assumpció no podia fer front a les despeses que ocasionava la representació de la *Festa d'Elx*, l'11 de març de l'any 1609, el Consell municipal decidí fer-se càrrec de la seua organització

per ser com es una festa tan principal y antigua, y que tots nostres majors y pasats an procurat ab totes veres festejar y solemnisar aquella y per ser axí mateix la patrona de aquesta vila se ha procurat en prengué de la Festa lo Concell, perquè además de lo desús dit, és gran devotió la que aquesta vila y particulars d'ella tenen a la dita Festa, de tal manera que se ha vist que dos anys que s dexà de fer la dita Festa, la una per la mort del Ilustrísim Senyor don Bernardino de Càrdenas, marqués de la present vila, y l'altra per la mort del sereníssim príncep Don Carlos, fill del cathòlich Rey Don Phelip segon, Rey nostre senyor, que Santa Glòria ajén, apedregà y caigué molta pedra en lo terme de la present vila, de tal manera que durà molts anys, que lo abres y pins no pogueren tornar a cobrar lo que havien perdut y se'n secaren molts [...]¹³

En cap moment, l'acta del Consell parla de fer-se amb la possessió de la *Festa*, sinó que, tot el contrari, assumeix l'organització de la representació com un deure davant de la

¹² Vid. entre d'altres VERDÚ: 23-06-2004, 5; JUAN: 24-06-2004; DÍAZ: 25-06-2004, 5; MARTÍNEZ: 26-06-2004, 6; GÓMEZ ORTS: 26-06-2004, 9; NAVARRO: 27-06-2004, 10-11; ORS: 01-07-2004, 11; PEIRÓ: 01-07-2004, 10; HERNÁNDEZ: 08-07-2004, 10.

¹³ AME, Cabildo de l'11 de març de 1609.

població, un deure religiós i civil del qual depén la bona fortuna de l'economia agrària il·licitana (amençada per una mena de càstig diví). Per tant, podem preguntar-nos si realment està justificat històricament el terme «propietat» per referir-se a la «relació» existent entre l'Ajuntament d'Elx i la *Festa* a partir del segle XVII.

Siga com siga, el govern municipal tingué cura de la representació des d'aquest moment fins a l'inici de la II República. El 15 de setembre de 1931 el president Niceto Alcalá Zamora signà la declaració de Monument Nacional per al *Misteri d'Elx*. Aquest reconeixement significava que la potestat organitzativa de la representació passava de l'Ajuntament d'Elx al govern de la República, en concret a la Junta Nacional de Música y Teatros Líricos, presidida pel musicòleg alacantí Óscar Esplà. Des de la proclamació del nou règim democràtic republicà, el consistori, format majoritàriament per regidors d'esquerres i governat pel partit socialista, manifestà una actitud de desídia cap a la representació per la seua temàtica religiosa. Assabentat d'açò, Esplà féu tot el possible per salvar la *Festa* d'aquesta situació (CASTAÑO: 1993, 32 i 49-52; DÍAZ BOIX: 2004, 52-60).

Declarada Monument Nacional, es creà des de Madrid una mena de comissió local encarregada de la seua representació, que posteriorment rebé el nom de Patronat de la *Festa*. L'Ajuntament, després de moltes discussions i problemes, rebutjà participar en aquest organisme:

Así será como días después aparece en ese mismo medio (también en *El Illicitano*) una carta del compositor en la que se disculpa por no tener todavía lista la subvención prometida y anuncia el proceso de creación de una Junta de Concejales que organice la *Festa*. La referida carta será leída cuatro días más tarde en el Ayuntamiento. Nuevamente surgirá la polémica y la tensión entre sus miembros. Los socialistas rechazaron categóricamente formar parte de esa comisión organizadora y propusieron que estuviera integrada únicamente por concejales católicos, mientras que los ediles republicanos radicales socialistas se mostraban dispuestos a colaborar en lo necesario. Finalmente la tesis socialista —que el Ayuntamiento no estuviera representado en esta comisión— sale victoriosa tras una reñida votación que ganaron por poco margen. (DÍAZ BOIX: 2004, 62)¹⁴

Després de la Guerra Civil, el govern franquista mantingué aquesta situació d'organització de la *Festa* subordinada a l'estat —malgrat l'existència sempre d'una comissió o junta local— quan creà la Junta Nacional Restauradora del Misterio de Elche y de sus Templos, amb l'encàrrec de posar en escena de nou la representació després que es cremara l'església de Santa Maria el febrer de 1936. Aquesta entitat, finalitzats

¹⁴ La sessió a què fa referència la cita és la del 22 de juny de 1932.

tots els treballs de restauració, es transformà l'any 1948 en el que avui coneixem com a Patronat Nacional del Misteri d'Elx.¹⁵ En la sessió del 5 de maig de 1948, l'Ajuntament il·licità en ple suscriví una moció per la qual es demanava que l'organització de la *Festa* estiguera de nou en mans del govern municipal, proposta que no fou atesa des del govern central (CASTAÑO: 2002b, 174).

Per tant, no fou el govern franquista qui «furt`<» la *Festa* als il·licitans, sinó que fou l'Ajuntament d'Elx, plenament democràtic —i governat pels socialistes—,¹⁶ durant la República, qui rebutjà administrar l'organització de la representació. És cert que després el govern franquista féu cas omís a la petició de l'Ajuntament, única cosa de la qual se li pot acusar, però la decisió ja havia estat presa anteriorment, el govern central només s'aprofità de la situació (no eren tan innocents per a deixar escapar la *Festa* amb tot el que podia simbolitzar per a la ideologia franquista, com hem vist anteriorment en paraules de Conrado del Campo).

D'aquesta manera, les raons emprades per a oposar-se al borrador de la llei del *Misteri d'Elx* (potestat de l'Ajuntament d'Elx des de 1609 fins a 1948, furt de l'estat franquista amb la creació del Patronat i la propietat com a element definidor de la relació entre el poble d'Elx, representat pel seu ajuntament, i la *Festa*) queden parcialment desmentides. Açò, repetim, no significa que no es pugua defensar la legitimitat d'una organització de la representació que depenga del govern municipal, però sempre des d'una posició allunyada de l'interés polític.

Abans d'acabar tota aquesta reflexió incidirem una mica més en l'ús del terme «propietat».¹⁷ Primer de tot, s'ha de dir que no es tracta d'un ús innocent —potser sí inconscient— d'aquesta paraula, les connotacions són múltiples. No es pot parlar de la *Festa* com si es parlara d'un immoble, no és una «faeneta»¹⁸ ni una casa a la Corredora subjecta al pagament d'impostos. Quan una persona parla de propietat està referint-se a una possessió de la qual pot disposar lliurement (com indica el *Diccionari de l'Institut*

¹⁵ Amb la creació de la comunitat autònoma arran de la transició i l'establiment del nou sistema democràtic, les competències que tenia l'estat envers el *Misteri d'Elx* passaren a la Generalitat Valenciana.

¹⁶ Açò és merament anecdòtic, perquè res té a veure la ideologia socialista dels anys 30 amb l'actual socialisme democràtic.

¹⁷ Sobre açò ja diguérem alguna (CÀMARA: 07-08-2004, 58).

¹⁸ Nom tradicional de les cases de camp a Elx.

d'Estudis Catalans), o, al «derecho o facultad de poseer alguien algo» (*Diccionario de la Real Academia de la Lengua*). És important destacar el matís de tenir drets sobre una determinada cosa per a poder parlar de «propietat» perquè és ací on està l'error que presenta l'ús d'aquesta paraula referit a la *Festa*.

Si partim de la base, més o menys reconeguda per tothom, que la *Festa* és un bé popular i comunitari, no pot tenir cap mena de propietari. M'explique: les coses realment comunitàries, realment compartides, no tenen propietari. No cal posar l'exemple de l'aire o de l'aigua de la mar, podem pensar en els llibres d'una biblioteca pública. Una persona qualsevol, que en fa ús en la seua qualitat de ciutadà, pot arribar a pensar que és propietària d'una part de la biblioteca (és possible que d'un exemplar sencer, de 56 pàgines o de 23 paraules, segons la mitjana de llibres per població). Però és un pensament erroni, perquè els llibres són de tots en conjunt i no individualment, per tant és un element indivisible: una persona és tan propietària d'un determinat llibre com qualsevol altra. Aquesta persona pot pensar també que el propietari és la institució pública corresponent (Ajuntament, Conselleria o Ministeri), però tampoc és correcte. La relació d'aquestes institucions envers la col·lecció de llibres públics és merament administrativa: la seua funció es prestar un servei a la població, gestionar una competència que té assignada. La institució pública no té drets envers la biblioteca, sinó deures.

Per tant, l'Ajuntament d'Elx no pot reclamar la potestat sobre l'organització de la *Festa* com un dret derivat de la propietat que com a representant del poble il·licità té envers la representació. La *Festa* no es tracta d'un senyoriu jurisdiccional de l'Antic Règim on el senyor tenia diverses menes de poder sobre el territori i les persones que el poblaven; es més com una mena de terra comunal, que no és de ningú i tots l'aprofiten.

El paper de l'Ajuntament hauria d'enfocar-se des de la perspectiva de la «responsabilitat». Quan el Consell municipal es féu càrrec de la *Festa* a partir de 1609, no assumí la seua propietat, sinó tot el contrari, acceptà la responsabilitat de celebrar la representació, és a dir, el *deure* de tenir-ne cura. L'Ajuntament no pot reclamar drets, sinó que ha d'estar disposat a assumir deures. Aquest ha de ser el seu objectiu si vol erigir-se en legítim organitzador de la *Festa d'Elx*.

CONCLUSIÓ

Cinc-cents anys d'història donen per a molt i més si es tracta d'una celebració viva que va emmotllant-se a les diferents èpoques (totes amb els seus referents mentals propis i distintius). Una obra literària, d'aquelles que diem clàssiques, en el seu recorregut a través dels segles, no varia, només canvien els lectors —la interpretació que en fan els lectors— que s'hi apropen. En canvi, una celebració popular com la *Festa d'Elx*, que ha estat compartida per tantes generacions d'homes i dones, es transforma alhora que canvien les persones, per tal que la identificació entre una i altres no es perda.

Al llarg d'aquests cinc segles, la *Festa* s'ha transformat contínuament, i alguns dels canvis han estat realment profunds: en el segle XVI la música fou actualitzada segons els postulats de la polifonia renaixentista, eliminant bona part del repertori litúrgic que acompanyava el text literari, característic del teatre medieval; o al XVIII es modificà completament l'escena en situar la tramoia alta —el cel— a la cúpula de Santa Maria, fent retrocedir el cadafal fins a l'inici del presbiteri, amb la intenció d'adequar la representació al concepte barroc de l'espectacle i l'espai. Malgrat aquestes reformes, la *Festa* no ha deixat mai de ser la celebració comunitària i identitària dels il·licitans. En canvi, ara ens trobem davant d'una transformació completament diferent en què ja no s'hi introdueixen canvis profunds, com els que acabem de citar, però que amb la pretensió de conservar i recuperar la representació s'estan portant a terme diverses accions (com ara els canvis en la subjecció del cel, en el vestuari, etc.) que, en el fons, impulsen el darrer gran canvi: la *fossilització*, la conversió en objecte de museu i la fi com a celebració popular de la *Festa*.

BIBLIOGRAFIA

- CÀMARA I SEMPÈRE, Hèctor (2001), «Reflexions sobre l'estat actual de la Festa d'Elx», *Revista Valenciana de Folclore*, 2, p. 10-17.
- (2004), «El Misteri d'Elx: ritu i festa», en Josep Lluís SIRERA (ed.), *La Festa i Elx. Actes del Seminari celebrat els dies 29, 30 i 31 d'octubre de 2002, amb motiu del VII Festival de Teatre i Música Medieval d'Elx*, Institut Municipal de Cultura, Elx, 2004, p. 65-76.
- (07-08-2004), «Passen i vegem...», *Información*, suplement «Misteri d'Elx», Alacant, p. 58.
- CAMPO, Conrado del (1946), «¡...Y aún no la conocemos!...», *Festa d'Elig*, s. p.
- CASTAÑO I GARCIA, Joan (1993), *La restauració de la Festa d'Elx en el primer terç del segle XX*, Ajuntament d'Elx, col. «Temes d'Elx», Elx.
- (1998), «La Festa d'Elx i la ciutat a l'època contemporània», *Festa d'Elx*, 50, p. 93-101.

- (2001), «El Misteri d'Elx, teatre i festa», *Revista Valenciana de Folclore*, 2, p. 18-27.
- (2002a), «L'evolució escènica de la Festa d'Elx en la segona meitat del segle XX», Josep Lluís SIRERA (ed.), *La mort com a personatge, l'assumpció com a tema. Actes del Seminari celebrat del 29 al 31 d'octubre de 2000 amb motiu del VI Festival de Teatre i Música Medieval d'Elx*, Institut Municipal de Cultura, Elx, p. 129-143.
- (2002b), «Literatura popular al voltant de la Festa o Misteri d'Elx», en *Aproximacions a la Festa d'Elx*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, p. 313-335.
- (2002c), «Una aproximació a la història contemporània de la Festa: La Junta Nacional Restauradora del Misterio de Elche y de sus Templos», en *Aproximacions a la Festa d'Elx*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, p. 149-176.
- (2002d), «El Vinde del Doctor Caro, una font ocasional de finançament de la Festa d'Elx», en *Aproximacions a la Festa d'Elx*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, p. 131-148.
- DÍAZ BOIX, Vicente M. (2004), «Festa y República. Una aproximación a la Festa en la II República», en *Misteri d'Elx, su evolución en el siglo XX*, Ajuntament d'Elx, Alacant, p. 52-60.
- (25-06-2004), «Elche vuelve a ser ultrajada», *Información*, Alacant, p. 5.
- GOMEZ ORTS, Jaime (26-06-2004), «Un legado del pueblo», *La Verdad*, Múrcia, p. 9.
- HERNÁNDEZ, María Paz (08-07-2004), «Illicitanos, no permitáis que os roben vuestros sueños», *Información*, p. 10.
- IBARRA I RUIZ, Pere ([1933]), *El Tránsito y la Asunción de la Virgen*, Tip. Agulló, Elx, p. 22.
- JAÉN I URBAN, Gaspar (2001), «Restauracions destructives de la Festa d'Elx», *Revista Valenciana de Folclore*, 2, p. 32-35.
- (24-05-2001), «Actualitat, sentit i supervivència de la Festa d'Elx», *El País*, «El Quadern», p. 1 i 3.
- J[UAN] S[ÁNCHEZ], Antonio (22-06-2004), «La ley del Misteri evita reconocer que la Festa pertenece al pueblo», *Información*, Alacant.
- (23-06-2004), «El alcalde rechaza por complete el borrador de la Ley del Misteri», *Información*, Alacant.
- (24-06-2004), «Ex directores generales exigen que la ley no rompa la identificación del pueblo con la Festa», *Información*, Alacant.
- MARTÍNEZ, Rafael (26-06-2004), «¿De quién es la Festa?», *Información*, Alacant, p. 6.
- MASSIP I BONET, Francesc (1986), *Consueta de 1709. Estudi del text*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986.
- (1988), «Teatre i festa en el Misteri d'Elx», *Festa d'Elx*, p. 66-71.
- (03-03-1995), «La Festa d'Elx en perill», *Información*, Alacant, p. 10.
- (2001), «La Festa d'Elx: un patrimoni excepcional i fragil», *Revista Valenciana de Folclore*, 2, p. 36-42.
- MORENO, Isidoro (1999), «Poder, mercado e identidades colectivas: las fiestas populares en la encrucijada», en Manuel OLIVER (ed.), *Antropología de la fiesta*, Villena, p. 11-22.
- NAVARRO, Rafael (27-06-2004), «De un robo recubierto de ropaje legal», *Información*, Alacant, p. 10-11.
- ORS, Miguel (01-07-2004), «El boñigo», *Información*, Alacant, p. 11.

- PEIRÓ, Maria Dolores (01-07-2004), «La controvertida Ley», *Información*, Alacant, p. 10.
- PERPINYÀ, Claudià Felip (1727), *Relación verdadera de un prodigio, que en 15 de agosto de este año de 1727, obró la milagrosa imagen de Nuestra Señora de la Assumpción de la villa de Elche...*, Jayme Mesnier impressor, Múrcia (reproduït en J. CASTAÑO (2002), «Literatura popular al voltant de la Festa o Misteri d'Elx», *Aproximacions a la Festa d'Elx*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, p. 326-330).
- VELASCO, Honorio M. (2005). «La desaparición cumplida de los rituales tradicionales», en Juan A. ROCHE i Manuel OLIVER (eds.), *Cultura y globalización: entre el conflicto y el diálogo*, Publicacions Universitat d'Alacant, Alacant, p. 253-279.
- VERDÚ, M. Rosa (23-06-2004), «Evitemos que nos roben la Festa», *Información*, Alacant, p. 5.